

ŞEYH BEDREDDİN SİMÂVÎ'NİN VÂRİDÂT ADLI ESERİ BAĞLAMINDA KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

The Theological Views of Sheikh Bedreddin Simâwî in the Context of his Work
Named Wâridât

Süleyman ÇAM

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü,
Osmaniye/Türkiye.
Assist. Prof, Osmaniye Korkut Ata University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences,
Osmaniye /Turkey,
suleymancam@osmaniye.edu.tr , Orcid: 0000-0002-4588-8491.

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 22 Şubat/February 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 3 Mayıs/May 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran/June 2021

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran/June 2021

Cilt/Volume: 19 Sayfa/Pages: 225-254

Atıf/Citation: Çam, Süleyman. "Şeyh Bedreddin Simâvî'nin Vâridât Adlı Eseri Bağlamında Kelâmî Görüşleri [The Theological Views of Sheikh Bedreddin Simavi in the Context of his Work Named Wâridât]" *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 19 (Haziran/June 2021): 225-254.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.885050>

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. /It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all these our cesused have been properly cited (**Süleyman Çam**).

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. /This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Türk sosyal ve siyasal olayları içinde önemli bir yeri olan Şeyh Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420), XIV. ile XV. yüzyıllarda yaşamış, önemli fıkıhçı ve sûfilerden biridir. Vahdet-i vücûd fikrini savunan Şeyh Bedreddin'in, âsî ve bürokratik bir kimliği vardır. Şeyh Bedreddin, fıkıh ve tasavvuf alanında temayüz etmiş bir âlimdir. Ancak adının karıştığı isyanlar nedeniyle ilmî kişiliği yeterince ele alınamamış, dolayısıyla da onun aktivist kişiliği ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan Şeyh Bedreddin, İslâm inancına getirdiği farklı yorumlardan dolayı dikkatleri üzerine çekmiştir. Şeyh Bedreddin'in Tefsir, Fıkıh, Nahiv ve Tasavvuf gibi alanlarda birçok eseri bulunmaktadır. *Vâridât* adlı eseri ise Tasavvuf literatüründe en çok tartışılan kitaplar arasında yer almaktadır. Bu eserde kelâmî görüşlerini dile getiren Şeyh Bedreddin, insanların itikatlarını bozduğu, özellikle de kıyamet ve cismanî haşrı inkâr ettiği gerekçesiyle Osmanlı uleması tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmış ve zındıklıkla itham edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Şeyh Bedreddin'in, *Vâridât* adlı eseri bağlamında kelâmî görüşlerini tespit etmektir. Bu çalışmada Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ını, vahdet-i vücûd anlayışıyla yazdığı, mutlak varlık, âhiret, melek, cin, şeytan, cennet, cehennem gibi vb. kelâmî konuları âyet ve hadisler bağlamında farklı bir bakış açısıyla yorumladığı ve zamanla İslâm inancının dışına çıkan bâtinî fikirlere sahip bir duruş sergilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Şeyh Bedreddin, Vâridât, Bâtînî, Kıyamet, Cennet.

Abstract

Sheikh Bedreddin Simâwî (d. 823/1420), who has an important place in Turkish social and political events, XIV. and XV. He is one of the important fiqh scholars and Sufi who lived in the centuries. Sheikh Bedreddin, who defends the idea of, vahdat al-wujûd has a rebellious and bureaucratic identity. Although Sheikh Bedreddin was a distinguished scholar in the field of fiqh and Sufism, his scientific personality could not be adequately addressed due to the rebellions in which his name was involved, so his activist personality came to the fore. But, Sheikh Bedreddin attracted attention due to the different interpretations he brought to the Islamic belief. Sheikh Bedreddin has many works in areas such as Tafsir, Fiqh, Nahiv and Sufism. His work named *Wâridât* is among the most discussed books in Sufism literature. In this work, Sheikh Bedreddin, who voiced his theological views, was criticized by the Ottoman scholars on the grounds that he broke people's beliefs, especially denied doomsday and resentment, and was accused of being atrocious. The purpose of this study is to determine the theological views of Sheikh Bedreddin in the context of his work named *Wâridât*. In this study, Sheikh Bedreddin wrote his *Wâridât* with the understanding of vahdat al-wujûd, such as absolute existence, hereafter, angel, jinn, devil, heaven, hell, etc. It was determined that he interpreted theological issues in the context of verses and hadiths with a different perspective and displayed a stance with innate ideas that went beyond the belief of Islam over time.

Keywords: Kalam, Sheikh Bedreddin, Wâridât, İnternal, Apocalypse, Heaven.

Giriş

Vâridât, Şeyh Bedreddin'in tasavvufî düşüncelerini yansıtan bir eserdir. Bu eser, kültür ve tasavvuf tarihimizde önemli bir yere sahip olan tartışmalı eserler arasında yer almaktadır. *Vâridât*'ın Şeyh Bedreddin'e ait olup olmadığı hala tartışılmaktadır. Ancak genel kanaate göre *Vâridât*, doğrudan Şeyh Bedreddin tarafından yazılmayıp,¹ sohbetlerinde yaptığı açıklama ve sorulara verdiği cevaplar ile anlattığı müşahedelerin müritleri tarafından rastgele yazılmasıyla oluşmuştur. Çünkü tam bir nüsha olan yazmasında eserin konusu ve yazılış amacı anlatılmamakta, yazarın adı, yazılış tarihi, niçin ve kim adına yazıldığına dair herhangi bir malumat verilmediği gibi eserin sonunda bir sonuç bilgisi de bulunmamaktadır. Ancak *Vâridât*'ın son kısmında, “Şeyh'in ifadelerinden anlaşılmaktadır...” şeklinde geçen bu sözlerden eserin, Şeyh Bedreddin'in sohbetlerinin toplanmasından oluştuğunu göstermektedir.² Ayrıca, bizzat Şeyh Bedreddin tarafından yazılmış bir *Vâridât* nüshası bulunmadığı gibi Şeyh Bedreddin zamanında yazılmış bir nüshaya da bugüne kadar rastlanılmamıştır. Günümüze kadar ulaşan nüshalar ise sonradan yazılmıştır.³

Araştırmamıza konu olan, vahdet-i vücûd ile mutlak varlık kavramlarının mistiksel bilgiyle yoğun bir şekilde işlendiği belirtilen⁴ *Vâridât*'ın hemen her dönemde birçok şerh ve tercümesi yapılmıştır. Osmanlı döneminde Molla Abdullah İlahî (ö. 896/1491), Şeyh Yavsî (ö. 920/1514), Nûreddinzâde (ö. 981/1574), Harîrîzâde (ö. 1299/1882) ve son dönem Melâmiliğin kurucularından Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1305/1888) gibi mutasavvıflar tarafından *Vâridât* metni şerh edilirken,

¹ Şerafeddin Yaltkaya'ya göre ise bu eserin hiçbir orijinalliği yoktur. Aristo, Fârâbî, İbn Sînâ gibi önceki filozoflar ile sûfilerin düşüncelerinin mecedilmesiyle oluşmuş bir eserdir. Detaylı bilgi için bk. M. Şerafeddin Yaltkaya, *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. Hamit Er (İstanbul: Kitapevi, 1994), 211-224.

² Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Eti Yayınevi, 1966), 30.

³ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/73; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, haz. Şerafeddin Yaltkaya-Rıfat Bilge (Ankara: Maârif Matbaası, 1941), 2/1996; Mustafa Aşkar, “Şeyh Bedreddin'in Varidât'ı ve Şeyh Muhyiddin Yavsî'nin Şerhi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 (Nisan 1998), 450.

⁴ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin: Vâridât* (İstanbul: Derin Yayınları, 2014), 302.

eser Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım (ö. 1338/1920) ile Muhammed Sırrî tarafından da tercüme edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise başta Şerafeddin Yaltkaya olmak üzere Abdülbaki Gölpınarlı, Bezmi Nusret Kaygusuz, Cemil Yener, Mustafa Rahmi Balaban, Esad Korkmaz, İsmet Zeki Eyüboğlu, Müfid Yüksel, Necdet Kurdakul, Vecihi Timuroğlu, Ahmet Güner Sayar ve Şaban Er tarafından *Vâridât*'ın çeviri ve incelemeleri değerlendirilmiştir.⁵

Şeyh Bedreddin, *Vâridât*'ta insanların itikatlarını bozmak, onları Ehl-i Sünnet inancından ayırmaya çalışmak, cismanî haşri, kıyamet alâmetlerini inkâr etmek ve haramları mubah saymak gibi nedenlerden dolayı Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) tarafından ağır bir dille itham edilmiştir.⁶ Aynı şekilde Osmanlı Şeyhülislamı Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) fetvalarında, Şeyh Bedreddin ve taraftarlarını eleştirerek tekfir ettiği görülmektedir.⁷ Yani Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ta ileri sürdüğü görüşlerinden dolayı bazı Osmanlı uleması tarafından tenkitlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Hatta bu tepki Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam etmiş, *Vâridât* insanların itikatlarına zarar vereceği endişesiyle toplatılıp yakılmıştır.⁸

Vâridât, âhîret hayatını, âlemin mebde ve meâdını ele alan bir eser olup inceliklerine vâkıf olamayan bir kısım insanlar tarafından reddedilirken, maksadını anlayanlar tarafından da beğenilmiştir. Ancak Simâvî'nin görüşleri, Müslüman düşünürlerin çoğunluğunun fikirlerine aykırı bulunmuştur.⁹

⁵ Geniş bilgi için bk. Semih Ceyhan-Muhammed Akif Koç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin Vâridât'ı: Bir Literatür Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/31-32 (Mart 2018), 233-331.

⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyi Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991), 98; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyi ve Celveviyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1999), 69.

⁷ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972), 193; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 197-199.

⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ ve tevârihi hulefâ (Peygamberler ve Halifeler Tarihi)*, sad. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Çile Yayınları, ts.), 2/1096.

⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 1/64-65.

1. Şeyh Bedreddin Simâvî'nin Hayatı ve Eserleri

Şeyh Bedreddin Mahmûd, Simavnalı Bedreddin ve Simavna Kadısı-oğlu gibi isimlerle tanınan Şeyh Bedreddin Simâvî, Türk sosyal ve siyasal tarihinin önemli şahsiyetlerindedir. Onun asıl adı; Şeyh Bedreddin Mahmûd b. İsrail b. Abdü'l-Azîz'dir (ö. 823/1420).¹⁰ 1358 tarihinde Edirne'ye bağlı bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Simavna'da doğmuştur.¹¹ Şeyh Bedreddin'in Kütahya'nın Simav ilçesi veya Necef şehri civarındaki "Semâve" kasabasında doğduğuna dair bilgiler de vardır.¹²

Şeyh Bedreddin, babasından Kur'an ve temel dinî bilgileri öğrenmiş, eğitim hayatını Konya, Bursa, Kahire, Kudüs, Kazvin ve Tebriz'de sürdürmüştür. Hurufiliğin kurucusu Fazlullâh'ın (ö. 796/1393) müritlerinden Mevlânâ Feyzullâh'tan astronomi, astroloji ve diğer bazı ilimleri öğrenmiştir. Eş'arî kelâmcılardan olan arkadaşı Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) ile birlikte aklî ilimleri Mübârek Şah Mantıkî'den (ö. 816/1413), naklî ilimleri Ekmelüddîn el-Bâbertî'den (ö. 786/1384), Tasavvuf ilmini ise peygamber soyundan geldiği ileri sürülen Şeyh Seyyid Hüseyin Ahlâtî'den (ö. 1319/1397) okumuştur.¹³ Osmanlı döneminin fetret devrinde yaşayan ve bir dönem siyasî olaylarla anılan Şeyh Bedreddin, Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa'nın çıkardığı isyanla irtibatı

¹⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kitâbü't-târîhi künhü'l-ahbâr*, haz. Ahmed Uğur vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997), 5/50; Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye*, 1/71; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye maa't-tâ'likatü's-seniyye'ale'l-fevâidü'l-behiyye*, tsh. Muhammed Bedreddin Ebü Firas en-Na'sânî (Mısır: Marbaâtü's-Saadet, 1324/1906), 127; Hayreddin ez-Zirikli, *el-Âlâm: Kâmüsü terâcim li-eşherî'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müştârikin* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1389/1969), 8/40; Muhammed İhsan Hacıismailoğlu, "Şeyh Bedreddin (1420)", *Müslümanların Engizisyonu-1 Ölümcül Kovuşturmalar*, ed. Mehmet Azimli (İstanbul: Mana Yayınları, 2. Baskı, 2019), 240.

¹¹ Eski kaynaklarda ve kendi eserlerinde doğduğu yer "Simavna" şeklinde yazılmıştır. Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Eri Yayınevi 1966), 3.

¹² Bk. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin* (İstanbul: İleri Yayınları 2005), 45; İbrahim Hakkı Konyalı, "Stalin'in Şeyhi Bedreddin Simâvî", *Tarih Hazinesi* 1 (15 Kasım 1950), 6; Raif Yelkenci, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası* 2/18 (31 Aralık 1950), 752-754.

¹³ Taşköprizâde, *Şakâiku'n-nu'mâniyye*, 1/71; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/69-70; Sadreddin Gümüş, "Seyyid Şerîf Cürcânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/134; Hacıismailoğlu, "Şeyh Bedreddin (1420)", 241.

olduğu gerekçesiyle 1420 tarihinde Serez’de idam edilmiş ve buraya defnedilmiştir.¹⁴

Şeyh Bedreddin’in tasavvuf, fıkıh, nahiv ve tefsir ile ilgili birçok eseri bulunmaktadır. Bursalı Mehmet Tahir Efendi (ö. 1861/1925) onun otuz sekiz kadar eseri olduğundan bahsetmektedir.¹⁵ Fıkıh alanında; *Letâifü’l-işârât*, *Teshîl şerh-i letâifü’l-işârât*, *Câmiu’l-fusûleyn*, *Câmiu’l-fetâvâ*; tasavvuf alanında; *Meserretü’l-kulûb*, *Vâridât*, *Fusûsi’l-hikem*, *Risâle-i Bedreddin*, *Matla Şerhi*; tefsir dalında; *Nûru’l-kulûb*, *Tefsîru Âyeti’l-kürsî*; nahiv alanında ise *Ukûdü’l-cevâhîr* ile *Çerâğü’l-fütûh* eserlerinden bazılarıdır.¹⁶ Onun eserlerinden birçoğu günümüze kadar ulaşmamakla birlikte, daha ziyade Fıkıh ve Tasavvuf alanlarında yazdığı eserleri meşhurdur.

Her ne kadar kültür ve tasavvuf literatürü açısından önemli olan *Vâridât*, üzerinde çokça spekülasyon yapılsa da,¹⁷ eserde kelâmî, felsefî ve tasavvufî önemli konular işlenmiştir. Araştırmada, Şeyh Bedreddin’e aidiyeti tartışmalı olan¹⁸ *Vâridât*’ın aksi kesin olarak ispat edilene kadar, onun ilâhiyyât, nübüvvet, âhiret, ba’s, haşr, cennet, ceennem, melek, cin şeytan, kıyamet ve alâmetleri gibi kelâmî görüşleri ele alınmış ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

2. Şeyh Bedreddin Simâvî’nin Kelâmî Görüşleri

2. 1. İlâhiyyât

2. 1. 1. Allah’ın Zâtı ve Sıfatları

Şeyh Bedreddin, İslâm inancının özünü oluşturan tevhid anlayışı ile ilgili görüşlerinde tenzîhi bir yaklaşım sergilemiş ve bu hususta hassasiyet göstermiştir. Ona göre Allah, bütün işlerin kendisinden zuhur etmesi ve tüm kemâl sıfatlarıyla mevsuf olması bakımından mutlakdır.

¹⁴ Taşköprizâde *Şakâiku’n-nu’mâniyye*, 1/72-73; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/64; Gölpınarlı, *Simâva Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, 2.

¹⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/64.

¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/64; Ayrıca Simâvî’nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin* (İstanbul: İleri Yayınları, 2005), 147-153; Ali Kozan, *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarhimizdeki Yeri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 62-71.

¹⁷ Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 2/1096.

¹⁸ *Vâridât* adlı eserin Şeyh Bedreddin’e aidiyeti hakkındaki tartışmalar hakkında bk. Aşkar, “Şeyh Muhyiddin Yavsi’nin Şerhi Üzerine Bir Değerlendirme”, 447-450.

O'nun zâtı; azlık, çokluk, bütünlük gibi her türlü nitelemeden münezzehtir. Ancak her şey O'ndadır, O da her şeydedir. Allah, bir sûrete sahip olmaktan münezzehtir olmakla birlikte, aynı zamanda sûrettir, ancak onun sûreti hâdis varlıklara benzemez ve noksan sıfatlardan münezzehtir. Allah, mutlak ve varlığı zâtıyla vâcib olan bir varlıktır. O'nun varlığı başka bir varlığa bağlı değildir. Fakat her şeyin varlığı Allah'a bağlıdır. Allah, bütün varlıkları kaplaması ve her şeyin O'nunla zuhur etmesi yönüyle küllîdir. O'nun varlığı zâtı itibariyle, küllî de değildir cüz'î de değildir. Çünkü Allah için küllî kavramı O'nun cüz'î bir yönü, cüz'î kavram da O'nun küllî bir yönü olduğu düşüncesini anımsatır. Oysa Şeyh Bedreddin'e göre Allah, bütün bunlardan münezzehtir. Onun tevhid anlayışında iki varlığa dayalı bir ilişki yerine tek bir varlığa bağlı iki yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yani ona göre mutlak varlık olan Allah'ın, biri tesir eden diğeri de tesir altında bırakan olmak üzere iki yönü vardır. Bunlardan birincisi Allah'tır, sonradan yaratılmamıştır, ikincisi ise hâdis olan âlemdir. Allah için bir başlangıç ve son da söz konusu değildir.¹⁹ Şeyh Bedreddin, bu görüşleriyle Allah'ın mutlak bir varlık olduğunu, zâtı bakımından vâcib, isim ve sıfatları ile varlık kazandığını, her şeyden münezzehtir fakat her şeyin O'nun sıfatı ve sûreti olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Diğer taraftan Şeyh Bedreddin'in, imkânın sadece sûretten ve hayalden ibaret olduğunu ileri sürmesiyle de, kelâmcıların Allah'ın varlığını ispat ederken kullandıkları hudûs ve imkân delili ile ilgili görüşlerine karşı geldiği söylenebilir. Çünkü ona göre Allah'ın her şeyde tecellî etmesi imkân dâhilindedir. Allah'ın kendileriyle tecellî ettiği şeyler sûret yönüyle mümkün ve hâdistir.²⁰

Şeyh Bedreddin'e göre mutlak varlık olan Allah, her mertebenin üstündedir. Onun için görünmek, görünmemek, öncelik ve sonralık mertebeleri yoktur. Allah, zâtı itibariyle birdir, celâl ve cemâl sıfatlarıyla mevsuftur, imkân ve sûret bakımından hayâlîdir.²¹

Şeyh Bedreddin'e göre tevhid; varlık âleminde Allah'tan başka bir

¹⁹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, haz. Vecihi Timuroğlu (Ankara: Türkiye Yazıları Yayınları, 1979), 101-104.

²⁰ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 103-104.

²¹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 105.

ilahın bulunmadığını kabul etmek demektir.²² İlmî tevhid, ilhamla ulaşılan uyarmalı tevhid, kendiliğinden zevk için yapılan tevhid olmak üzere üç çeşit tevhid vardır. Bu tevhid çeşitlerinden uyarmalı tevhid bilimsel tevhidten, kendiliğinden zevk için yapılan tevhid ise her ikisinden üstündür. Gerçek tevhid de budur.²³

Şeyh Bedreddin'e göre Allah'ın sem', basar, ilim ve kudret gibi sıfatları vardır. Allah'ın bu sıfatları, insan aklının ve hayalinin anlayabileceği niteliklerden uzaktır. Ama Allah, bu sıfatları ile yeryüzünde ve gökyüzünde görünen, görünmeyen, canlı ve cansız bütün varlıklara tecelli eder. Ona göre Allah, cevher değildir ama "Hak" ismi bir yönüyle cevherdir. Dolayısıyla Allah'ın "Hak" ismi bütün varlıklar üzerinde tecellî etmiştir. Allah, her insanın gözü, kulağı ve dili olduğundan O'nun "Basîr" sıfatının tecellî etmesiyle görüyoruz, "Semî" sıfatının tecellî etmesiyle işitiyoruz, kelâm sıfatının tecellîsiyle de konuşuyoruz.²⁴ Şeyh Bedreddin'in bu bakış açısı, Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşüne benzemektedir. Çünkü mutasavvıfların çoğunluğuna göre Allah'ın, yarattığı varlıklar üzerinde çeşitli mertebelerde tecellî etmesi söz konusudur.²⁵ Şeyh Bedreddin'in fikirlerini İbnü'l-Arabî'de (ö. 638/1240) görmek mümkündür. İbnü'l-Arabî'ye göre de Allah'ın sûretlerde tecellî etmesi söz konusudur.²⁶ Dolayısıyla Şeyh Bedreddin'in, İbnü'l-Arabî'nin etkisinde kaldığı söylenebilir. Hatta Ahmet Cevdet Paşa, (1823/1895) *Vâridât*'ın İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* adlı eseri taklit edilerek yazıldığını ileri sürmektedir.²⁷

Şeyh Bedreddin, Allah'ın Hz. Âdem'i kendi kemâl sûreti şeklinde yarattığına inanmakta, ancak buradaki sûretin gözle görülebilen bir sûret olmadığını, manevî olduğunu belirtmektedir. Allah'ın görme ve

²² Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 108.

²³ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 106.

²⁴ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 133.

²⁵ Tecellî hakkında geniş bilgi için bk. Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 607-610; Semih Ceyhan, "Tecellî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/241-243.

²⁶ Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî, *Fusûsü'l-hikem tercüme ve şerhi*, çev. ve şrh. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 1/735-736.

²⁷ Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı enbiyâ*, 2/1096.

işitmeye bir sûreti yoktur. Allah, bundan münezzehtir. Çünkü Allah'ın zâtı yönüyle yarattıklarından hiçbir şeye benzemeyen muhâlefetün li'l-havâdis sıfatı vardır.²⁸ Dolayısıyla Allah'a bir sûret isnat etmek yanlıştır, aynı zamanda tevhid inancına da aykırıdır.

Şeyh Bedreddin, ru'yetullah konusunda şunları söylemektedir: “Ebû Bekir Sıddık (ö. 13/634); “Hiçbir şey görmedim ki, onda Allah'ı görmemiş olayım” demiş. Onun varlığı Allah'ın belirlediği yerlerden biridir. O, gördüğü her şeyden önce kendi varlığını görür. Böylece Allah'ı her şeyden önce gördüğü kanıtlanır. Çünkü Allah'ın tüm yetenekleri gerçekleşir. Gözü Hak'tır. Hz. Osman da; “Hiçbir şey görmedim ki arkasından Allah'ı görmeyeyim” demiştir.”²⁹ Bu ifadelerden hareketle, Şeyh Bedreddin'e göre ârif kimselere Allah'ın temessül yoluyla görülmesi mümkündür. Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre de Allah'ı görmek mümkündür; fakat bu görülme akıl ile idrak edilemez ve açıklanamaz bir şekilde olacaktır.³⁰ Sünnî kelâmcılara göre Allah, âhirette herhangi bir mekân, yön, karşılaşma ve mesafe olmaksızın görülecektir.³¹

Şeyh Bedreddin, *Vâridât*'ında Allah'ın varlığı, birliği ve ondan başka ilahın olmadığı vurgusunu yapmakla birlikte³² ayrıca ibadet edilecek tek varlığın da Allah olduğuna işaret etmektedir. Hatta o, Allah'a ibadet ediyormuş gibi para, altın makam ve mevki gibi şeylere tapan bazı insanları eleştirmektedir.³³ Bu görüşlerinden hareketle onun Allah'ı bilmenin ve sadece O'na ibadet etmenin önemine dikkat çektiği söylenebilir. Şeyh Bedreddin, kulun Allah'tan başka bir varlığın bulunmadığını, bütün varlığın Allah olduğunu bilmesini hakka'l-yakîn olarak izah etmiştir.³⁴ Ayrıca ona göre Allah'tan başka bir ilah yok demek; görünen

²⁸ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 105.

²⁹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 126.

³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 12. Baskı, 2018), 178.

³¹ Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 32. Baskı, 2020), 351-352.

³² Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 91.

³³ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 89.

³⁴ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 108.

varlıklar olan putlara tapmaktan uzaklaşıp, duyu organlarıyla görülemeyen Allah'a yönelmek demektir.³⁵

Şeyh Bedreddin, Allah'ın Rab, Hakk, Ahad, İlah gibi isimlerine sıklıkla değinmekte ve onun yaratıcı yönünü sürekli olarak vurgulamaktadır. Ona göre Allah, zâtı bakımından mutlak, her şeyden münezze ve aşkın bir varlıktır. Tecellî etmesi yönüyle her şey O'nun sûretidir. Buradan hareketle Şeyh Bedreddin'in tevhid inancının, İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışı bağlamında şekillendiğini söylememiz mümkündür.

2. 1. 2. Allah'ın İradesi

Şeyh Bedreddin'e göre her şeyi yaratan ve dileyen Allah'tır. Kul, kendi iradesinin Allah'ın iradesinden farklı olduğunu zannetmektedir. Oysa kulun tercihi sonucunda bütün fiiller Allah tarafından yaratılmaktadır. Şeyh Bedreddin, kulun irade ve fiillerini kendisine mal etmesini yani "Ben yaptım, ben ettim" demesini eleştirmektedir.³⁶ Çünkü bir işi yapabilme yani iradeyi eyleme dönüştürme gücünü (istitâat) veren Allah'tır. Ona göre iradeden maksat "Söyleyene bakma söyletene bak" sözünden hareketle fiilin gerçek failini bilmektir.³⁷

Şeyh Bedreddin'e göre Allah'ın iradesi ve özgürlüğü, nesnelere tabiatına göre gerçekleşmektedir. Ona göre, "Allah dilediğini yapar" sözü; istediğini kâfir, istediğini Müslüman, istediğini de zalim, adil, taş veya ağaç yapar anlamına gelmemelidir. Çünkü Allah, onları niteliklerine göre neye yatkın iseler ona göre iradesini kullanmıştır. Allah, dilediğini yapar, ancak olabilecek şeyleri diler.³⁸ Allah'ın iradesi ve özgürlüğü varlığının özü gereğidir. Ancak bunu herkes değil ârifler anlayabilir.³⁹

Şeyh Bedreddin'e göre cüz'î irade, kulun bir şeyi yapıp yapmama konusunda bir tercihte bulunmak durumunda kaldığında Allah'ın izni ile özel bir fiile yönelmesidir. Yoksa ben istediğimi yaparım istediği-

³⁵ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 119.

³⁶ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 91-92.

³⁷ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 92.

³⁸ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 97.

³⁹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 102.

mi yapmam demek değildir. Çünkü kul kendi fiilinin yaratıcısı değildir. Kulun tercihine göre Allah yaratır. Şeyh Bedreddin bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır: “İhtiyâr, bir mazhardan meydana gelen bir işi meydana getireni bilmektir. İsteddiğimi yaparım istemediğimi yapmam demek değildir. Çünkü bütün işler Allah’ın istemesiyle meydana gelmektedir.”⁴⁰ Bu ifadelerden Şeyh Bedreddin’in, insanın özgürlüğünü irade ile değil de bilgi ile temellendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Ona göre her işi yapanın Allah olduğunu, Allah’tan dolayı bütün işlerin onda meydana geldiğini bilmek özgür olmak anlamına gelir. O, insanın cüz’î iradesiyle bir şey yapmayı istemesi ve bu isteğine yönelmesini tamamen insanın kendisine ait olduğunu, insanın yapmaya karar verdiği şeyi de Allah’ın yarattığını belirtir. Ona göre önemli olan şey; insanın fiil ve ihtiyarının kendisine Allah tarafından verildiğini bilmesidir.⁴¹

Muslihuiddin Nûreddinzâde (ö. 981/1574), Şeyh Bedreddin’in zihinlerde cebrî düşünceyi çağrıştıracak ifadeler kullandığını hatta insanın irade hürriyetini ortadan kaldıran cebrî bir düşünceye sahip olduğunu iddia etmiştir. Ona göre Şeyh Bedreddin’in, Allah’ın iradesi karşısında hiçbir canlılığın dileme ve yapma gücüne sahip olmadığını söylemeye çalışması⁴² onun cebrî bir düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Oysa Kur’an, kendilerine peygamber gönderilenleri yaptıklarından mutlaka sorumlu tutulacağını haber vermektedir (el-A’râf 7/6). Allah, kullarını yaptıklarından sorumlu tutacağına göre kullar, bu fiilleri kendi iradeleriyle yapmaları gerekir. Aksi halde Allah, kulunu kendi özgür iradesiyle yapmadığı bir fiilden dolayı sorumlu tutarsa, adaletin bir anlamı kalmaz.

Diğer taraftan Ehl-i Sünnet kelâmcıları, insanın iradesinde özgür olduğu hususunda hemfikirdir. Cüz’î ve küllî irade kabul edilir. Yani ister ihtiyarî ister gayri ihtiyarî bütün fiiller, Allah’ın iradesiyle meydana gelmiş olsa da Allah, insana cüz’î bir irade vermiştir ve bu cüz’î irade ile insan istediği fiilleri yapar, yaptıklarından da sorumlu tutulur. Şeyh

⁴⁰ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 92.

⁴¹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 92.

⁴² Mehmet Tabakoğlu, “Nûreddinzâde’nin Bedreddin Simâvî’nin Vâridât’ına Yöneltilmiş Eleştiriler”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (Temmuz 2016), 127.

Bedreddin'in, Allah'ın iradesi karşısında hiçbir canlının dileme ve yapma gücüne sahip olmadığını söylemeye çalışması, ayrıca insanın kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu iddia etmesiyle Ehl-i Sünnet'in görüşüne aykırı olan cebrî düşünceyi savunduğu görülmektedir.

2. 2. Nübüvvet

Şeyh Bedreddin'e göre peygamberlik gerekli bir kurumdur. Allah, her dönemde insanlara peygamberler göndermiştir. Ancak Allah'ın gönderdiği peygamberlerle önce alay edilmiş, düşmanca davranılmış, iftiralarda bulunulmuş, peygamberlikleri inkâr edilmiş ve onlara çok az kişi inanmıştır. Fakat peygamberlerin, ölümlerinden sonra insanlar tarafından önemleri bilinmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Şeyh Bedreddin, insanların zamanla peygamberlere olağanüstü güçler yükleyip insanüstü bir varlık olarak göstermelerini eleştirmekle⁴³ peygamberlerin beşerî yönüne dikkat çekmek istemiştir.

Şeyh Bedreddin, zaman değiştikçe peygamberlerin getirdiği şariatların da değiştiğini ve birbirlerinden farklı olduğunu, temelde bütün peygamberlerin aynı şeyleri anlattığını ve onların Hak üzere olduklarını şu şekilde ifade etmektedir: “Çağlar değiştikçe şariatlar da değişir. Peygamberlerin tümü de Hak doğrultusundadır. Eylemleri doğrudur, kınanamazlar. Gösterdikleri yollardaki ufak tefek ayrılıklar, onlar arasındaki farklardan değil, çağ farkından kaynaklanmaktadır.”⁴⁴

Diğer yandan o, peygamberleri çocuk sahiplerine benzetir. Çünkü onlar, çocukları olgunlaştırmak için bazı yalan sözlerle korkutup umutlandırır. Ancak peygamberlerin korku ve ümit arasındaki sözlerinin başka manaları vardır. Bu manaları peygamberler, gerçek anlamı dışında başka hikmetlerinin olduğunu bilirler. Şeyh Bedreddin'e göre bir kimseye; “Şunu yaparsan sana nurdan yapılmış iki kuş verilecek” dense, o kişi herkesin anladığı gibi zâhirî manayı anlar. Oysa bundan maksat, ilim ve marifettir yani bu sözlerin ne anlamlara geldiğini ancak peygamberler bilebilirler. Önemli olan peygamberlerin sözlerini anlamak-

⁴³ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 123.

⁴⁴ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 118.

tır.⁴⁵ Ona göre peygamberlerin sözleri doğrudur ancak asıl yanlışlık onların ne söylediklerini anlayamamaktır.

Şeyh Bedreddin, peygamberlerle ilgili görüşünü belirtirken onların getirdiği mesajların doğruluğuna dikkat çekmiş ancak; onların sözlerinin zâhirî manaları dışında başka manaları olduğundan dolayı, cahiller tarafından anlaşılamadıklarına vurgu yapmıştır. Şeyh Bedreddin, diğer konularda olduğu gibi peygamberlerin sözlerinin bâtinî yönünü ön plana çıkarmıştır.

Kendisine aidiyeti kesin olmamakla birlikte Şeyh Bedreddin'e izafe edilen hacmi çok kısa olan *Risâle-i Bedreddin* adlı bir eserde o, Allah'ın Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak seçtiğini belirtmekte ve bazı hadislerle yer vermektedir.⁴⁶

Şeyh Bedreddin'in *Vâridât*'ı incelendiğinde Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen ve Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlerin peygamberliklerini kabul ettiği, görüşlerini belirtirken de Hz. Peygamber'e ait birçok hadise de yer verdiği görülmektedir. Diğer taraftan Şeyh Bedreddin, insanların peygamberleri insanüstü bir varlık olarak görmelerini eleştirirken kendisi de peygamberlerin sözlerinin bâtinî yönlerini ön plana çıkarıp başka manalar yüklemekle eleştirilmiştir.⁴⁷ Çünkü İslâm düşünce tarihinde Bâtıniyye, nasları zâhir-bâtin ayırımına tabi tutarak te'vil etmiştir.⁴⁸ Şeyh Bedreddin, Bâtınî olmakla eleştirilmiştir. Ancak Gölpınarlı ve Yaltkaya tarafından, onun Bâtınî olmadığını aksine yazdığı fıkıh kitaplarının Osmanlı genelinde tanınıp benimsenmesi ile Sünnî-Hanefî çizgide olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁹

Hz. İsa meselesinde Şeyh Bedreddin, Hz. İsa'nın bedenlen ölü, ruhen ise diri olduğunu iddia eder. Hz. İsa'nın Allah'ın ruhunu taşıması nedeniyle ruhen üstün olduğunu belirtir. Ona göre ruhun ölümsüzlüğünü

⁴⁵ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 94.

⁴⁶ Ali Kozan, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'e İzafe Edilen Bir Risale: Risâle-i Bedreddin", *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2010), 245-255.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Müellifleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1/595.

⁴⁸ Avni İlhan, "Bâtıniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/190-194

⁴⁹ Cemil Yener, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*, (İstanbul: Elif Yayınları, 1970), 48.

ileri sürenler, Hz. İsa'nın bedeninin ölmediğini değil, ruhunun ölmediğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁰ Hz. İsa'nın cesedini meydana getiren unsurların maddî olarak ölmemesi yani canlı kalması imkânsız bir şeydir. Çünkü ruhlar, yüksek âlemlere çıktığında unsuru olan cisimlerinden latîf olarak ayrılırlar.⁵¹ Hatta Şeyh Bedreddin, bir Cuma günü rüyasında yeşil giysili iki kişinin Hz. İsa'nın ölmüş cesedini kendisine gösterdiklerini iddia eder.⁵² Bu durum onun Hz. İsa'nın ölümünü rüyasıyla desteklemeye çalıştığını göstermektedir. Şeyh Bedreddin'in rüyanın keşfi delil olduğunu ve sûfilere göre keşfi delilin akli delilden üstün tutulduğunu, müşâhede ve vicdân yönteminin bunu gerektirdiğini söyleyerek, onun görüşüne bir şekilde geçerlilik kazandırmaya çalışanlar olmuşsa da Nûreddinzâde; şer'î ile vehbî delilin çatışmasının mümkün olamayacağını, Bedreddin'in böyle bir keşfinin de kitap ve sünnetin zâhirine uymadığı için delil olmadığını ileri sürerek karşı çıkmıştır.⁵³ Ayrıca Şeyh Bedreddin'in, Hz. İsa'nın beden olarak ölü, ruh olarak diri olduğunu iddia etmesi, onun Yahudilerin iddialarını kabul ettiğini göstermektedir.⁵⁴

Nûreddinzâde, Hz. İsa'nın bedenen canlı kalmasını aklen imkânsız gören Şeyh Bedreddin'i eleştirmektedir. Ona göre Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesi aklen imkân dâhilinde olduğu gibi bedenen de ölmemesi imkân dâhilindedir.⁵⁵ Şeyh Bedreddin'in, Hz. İsa'nın bedenen öldüğünü iddia etmesi Kur'an ve sünnete de aykırıdır. Çünkü Kur'an, Hz. İsa'nın düşmanlarınca öldürülmek istendiği bir anda Allah tarafından doğal bir ölümle öldürüldüğünü, ruhen ve bedenen Allah'ın katına yükseltildiğini haber vermekte ancak mahiyetine ilişkin herhangi bir açıklama yapmamaktadır (en-Nisâ 4/158; Mâide 5/117). Ayrıca Âl-i İmrân sûresinin 55. âyetinde Hz. İsa'nın Allah tarafından öldürüle-

⁵⁰ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 95.

⁵¹ Seyyid Muhammed Nur, *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Vâridât Şerhi*, haz. M. Sadettin Bilginer- H. Mustafa Varlı (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1994), 84.

⁵² Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 95.

⁵³ Ceyhan-Koç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin Vâridât'ı: Bir Literatür Denemesi", 252.

⁵⁴ M. Şerafeddin, Yaltkaya, *Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. İsmail Aka, Mustafa Demir (İstanbul: Temel Yayınları, 2001), 62-63.

⁵⁵ Tabakoğlu, "Nûreddinzâde'nin Vâridât'a Yöneltiği Eleştiriler", 126.

ceği ve katına yükseltileceği haber verilmektedir.⁵⁶ Diğer taraftan İslâm dünyasında Hz. İsa'nın ölümü ve dünyaya inişine dair farklı görüşlerin varlığı da söz konusudur.⁵⁷

2. 3. Sem'iyât

2. 3. 1. Melek, Cin ve Şeytan

Şeyh Bedreddin, *Vâridât*'ta melek, cin ve şeytan gibi kavramları da açıklar. O, insanı Allah'a yönelten, Hakk'a götüren ve insanlara iyilik yaptıran her şeyi melek, Allah'tan başkasına yönlendiren, Hak'tan uzaklaştıran ve insanları kötülüğe sürükleyen şehvî kuvvetleri ise şeytan ve iblis olarak nitelendirir. Ona göre insanın vücudunda melekler de şeytanlar da mevcuttur. Bunlardan hangisi güçlüyse insan onun kulu olmaktadır.⁵⁸ Yani o, dünya malına temayülü olan insanların, şeytan kapsamında değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Onun, melek ve şeytanı insanın vücudunda bulunan iyi ve kötü güçler olarak yorumlaması, Nûreddinzâde tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Nûreddinzâde, naslara göre melek ve şeytanın insandan önce yaratıldığını ileri sürerek onların insan bedenine ait kuvvetler olarak görülmesini imkânsız bulmaktadır.⁵⁹ Buradan hareketle Nûreddinzâde'nin, *Vâridât*'taki fikirlerinde nasların zâhirine aykırı iddialarda bulunan Şeyh Bedreddin'i tenkit ettiğini söylemek mümkündür.

Meleklerin görevlerine işaret eden Şeyh Bedreddin'e göre onlar, kendilerine has güçlü varlıklardır. Melekler, Allah'ın iradesi doğrultusunda yeryüzü ve gökyüzünde olup biten her şeyi düzenleyen kuvvetlerdir. Onlar, bir an bile olsa Allah'ın emri dışına çıkmazlar ve “*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah'ı sürekli olarak tesbih ederler*” (el-İsrâ 17/44) meâlindeki âyete istinaden daima O'na ibadet ederler.⁶⁰

⁵⁶ Allah demişti ki: “Ey İsa! Ben seni eceline yetireceğim, seni kendime yükselteceğim, inkâr edenlerden seni tertemiz ayıracağım; sana uyanları, kıyamet gününe kadar, inkâr edenlerin üstünde tutacağım...” (Âl-i İmrân 3/55).

⁵⁷ Bu görüşler için bk. İlyas Çelebi, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/472-473.

⁵⁸ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 89-90.

⁵⁹ Tabakoğlu, “Nûreddinzâde'nin Vâridât'a Yönelttiği Eleştiriler”, 120.

⁶⁰ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 111.

“*İnkârcılar, melekler ile cinler arasında bir soy bağı kurdular*” (es-Sâffât 37/158) âyeti ile “*Melekler Allah’ın kızlarıdır*” (en-Nahl 16/57) meâlindeki âyetten hareketle Şeyh Bedreddin; inkârcıların; “Cinler ve şeytan Allah’ın kızlarıdır” diyemediklerinden dolayı meleklerin, cinlerin soyundan geldiğini ileri sürdüklerini belirtir.⁶¹

Şeyh Bedreddin’e göre yeryüzüne yağan her bir yağmur damlası yere sebepsiz düşmemektedir. Yağan her bir katreyi yağmur meleği yere indirir ve her bir melek de o katrelerin yere düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bir kimse, her bir katreye “melek” derse sebepler hakkında doğru söylemiş sayılır. Her bir damlaya “melekler” derse de bütünün cüzlerini belirtmiş demektir. Bu durum bir suretin melek diye isimlendirilmesine mani değildir.⁶²

Şeyh Bedreddin *Vâridât*’ında peygamberimizin, “*Şeytan, insan vücudunda kan damarlarında dolaşır*”⁶³ hadisinde geçen insanın vücuduna yerleşerek damarlarında dolaşan şeytanı, şehevî bir güç olarak görmektedir. Ona göre şeytan, insanın hayvanî nefsinin şehvetlere sürükleyen, onu dinden ve Allah’tan uzaklaştıran içindeki güçlerdir.⁶⁴ Yani bedene yönelik şehevî tatlara sürükleyen güçler şeytanlardır. Aslında ona göre böyle bir varlık yoktur. Şeytan sadece insanın hayvanî bir tutkusudur.

Şeyh Bedreddin’in cinlerle ilgili görüşü melek ve şeytanla ilgili yorumuna benzemektedir. Ona göre cinler; meleklerden, şeytanlardan ve iblisten daha genel bir özelliğe sahiptir ve duyular âleminden uzak ruhlar âleminde dirler. Bunlar cüz’î ve küllî kuvvetlerden oluşmaktadır.⁶⁵ Ona göre cin, şeytanla melek arasında bir yaratıktır.⁶⁶ Ancak

⁶¹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 118.

⁶² Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 90; Şeyh Bedreddin gibi İbn Acibe de *el-Bahrü’l-medid* adlı eserinde bulut, yağmur, yıldırım, şimşek gibi coğrafi unsurlara bâtinî manalar yüklemektedir. Bk. Abdurrahim Kaplan, “İşârî Tefsir Geleneğinde Coğrafi Unsurların Yorumlanması: el-Bahrü’l-Medid Örneği”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (Ocak 2021), 138-139.

⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001), “İ’tikâf”, 11; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Selâm”, 23-25.

⁶⁴ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 111.

⁶⁵ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 117.

⁶⁶ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 90.

cinler, duyu organlarımızla algılanamayan varlıklardır. Çünkü onlar, melekût âlemindedirler. Nasıl ki cennetteki huriler, ırmaklar, köşkler, meyveler ve bunların benzerleri dış âlemde bulunmayıp hayal âleminde gerçekleştiği gibi cinler de böyledir. Duyu organlarıyla algılanamadığı için bu ismi almıştır. Cinler, görülemeyen varlıklar olduğundan bazıları onları gördüğünü zannetmiştir.⁶⁷

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Şeyh Bedreddin'in, melekler, cinler ve şeytanları, duyu organlarımızla algılanamayan ruhlar âleminin varlıkları olarak gördüğünü ve bunların bâtınî yönlerini ön plana çıkardığını söylemek mümkündür. Çünkü o, melek, cin ve şeytanları müstakil varlıklar olarak değil de insanların tahayyülüne bağlı varlıklar olabileceğini savunmaktadır. Onun naslarla sabit olan bu varlıklar⁶⁸ hakkındaki görüşü, İslâm inanç esaslarından daha çok materyalist ve pozitivist düşünceye yakındır. Nitekim materyalist düşüncede, duyu organları ile algılanamayan, pozitif bilimlerle açıklanamayan, akıl yoluyla ispat edilemeyen bütün fizik ötesi varlıklar inkâr edilmiştir.⁶⁹

2. 3. 2. Âhiret

Âhirete imanın İslâm inanç esasları arasında önemli bir yeri vardır. Âhiret inancı, Şeyh Bedreddin'in inanç dünyasında önemli bir konu olarak görülmektedir. Ona göre ölümsüz bir hayat yaşamak için ölmeyen önce ölmek, dünya zevklerinden ve tutkularından kurtulmak gerekir. İnsan, Kur'an ve sünnette, dünya ve âhiret hayatından bahsedilen bilgilerin neler olduğunu bilmeli; ömrünün ne kadarını dünya, ne kadarını da âhiret hayatı için çalışması gerektiğini ayarlamalıdır. Hatta hayatını bilime adayan bilim insanları bile dünya ve âhiret hayatıyla ilgili çalışmalarını dengede tutmalıdır. Şeyh Bedreddin'e göre Kur'an'daki mesajların çoğunluğu âhiret hayatına yönelik olduğundan,

⁶⁷ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 88.

⁶⁸ Bk. Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev. ve şrh. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 177-181.

⁶⁹ Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, 301.

dünya ve âhîret alanına yönelik çalışmalarda da âhîret hayatına ağırlık verilmelidir.⁷⁰

Şeyh Bedreddin'e göre nasıl ki bir insanın fikhî konuları anlaması için fıkıh kitaplarını okuması gerekiyorsa, âhîret hayatının inceliklerini öğrenmek isteyen de İslâm bilginleri tarafından yazılmış eserlerle meşgul olmalıdır. Çünkü onlar bu bilgileri Kur'an ve sünnetten öğrenmişlerdir.⁷¹ Onun bu anlayışına göre âhîret yolu ve hayatıyla ilgili bilgilere öncelikle âhîretten bahseden kitapları okumakla ulaşılır. Fakat nefsini arıtanların böyle bir şeye ihtiyaç duymaları söz konusu değildir.

Şeyh Bedreddin'e göre âhîret ahvali, insanın ölümünden sonra meydana gelecek olan cennet, cehennem, kabir azabı ve nimetleri, akrepler, yılanlar, zebaniler, köşkler, nehirler, saraylar, ağaçlar ve benzeri şeyler, cahillerin sandıkları ve tahmin ettikleri gibi kaynaklarda bildirildiği ve dillerde dolaştığı şekliyle değildir. Çünkü bunlar gözlerle görülen şehâdet âlemindekilerden farklıdır. Fakat bunların derin anlamlarını cahiller değil ancak peygamberler ve seçkin veliler bilebilir. Çünkü bunların zâhirî anlamı dışında başka anlamları vardır. Dünya ve âhîret sanıldığı gibi gerçekte değil ancak gerçekmiş gibi zannedilmektedir. Görünen sûretler geçicidir ve her şeyin önu dünya, sonu ise ahrettir.⁷² Şeyh Bedreddin, âhîret işlerini şu şekilde ifade etmektedir. "Biliniz ki âhîret işleri cahillerin anladıkları gibi değildir. Çünkü o, gayb ve melekût âleminde; cahillerin zannettiği gibi şehâdet âleminde değildir."⁷³ Anlaşıldığına göre o, âhîret hayatı ve ahvali ile ilgili işlerin naslarda geçtiği zâhirî manaları dışında farklı anlamları olduğuna inanmaktadır. *Vâridât*'a reddiye yazan Halvetî şeyhlerinden Nûreddinzâde, Şeyh Bedreddin'in cahillerden kastının Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat âlimleri olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁴

Şeyh Bedreddin, *Vâridât*'ında âhîret ile ilgili konulardan bahsederken âhîret hayatında nelerin yaşanacağını anlatmaktan ziyade, nelerin

⁷⁰ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 111- 112.

⁷¹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 112.

⁷² Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 85.

⁷³ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 87.

⁷⁴ Tabakoğlu, "Nûreddinzâde'nin *Vâridât*'a Yöneltilmiş Eleştiriler", 120.

olmadığına işaret etmekte, avamın ve cahillerin ise bunları bilemeyeceğine sık sık vurgu yapmaktadır. Özellikle de âhîret hayatının melekût âleminde olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁵ Şeyh Bedreddin'in âhîret ile ilgili nasları bağımsız olarak ele aldığı ve buna bağlı olarak da keyfî yorumlar yaptığı,⁷⁶ âhîret ahvâline inanmadığı, cismanî haşri tevîl yoluyla inkâr ettiği ileri sürülmektedir.⁷⁷

2. 3. 2. 1. Kıyamet ve Alâmetleri

İslâm itikadına göre kıyamet, bir gün ansızın kopacak ve ondan önce bazı kıyamet alâmetleri zuhur edecektir. Ancak kıyametin ne zaman kopacağını Allah dışında peygamberler dâhil hiç kimse bilmemektedir.⁷⁸ “Fiten” ve “melâhim” türü eserlerde bahsedilen kıyamet alâmetlerinden Kur'an'da hiç bahsedilmemekle birlikte âyetlerde yer alan “Dâbbetü'l-Arz”, “Duhân”, “Ye'cüc ve Me'cüc” gibi hadiseler de kıyamet alâmetleri olarak görülmektedir.⁷⁹

Şeyh Bedreddin'e göre Hz. Peygamber döneminde bir kısım insanlar; aslı olmayan kıyametin kopması, Deccâlin çıkması ve Dâbbetü'l-Arz'ın zuhuru gibi bazı kıyamet alâmetlerini kendi zamanlarında gerçekleştirebileceği beklentisi içinde olmuşlardır. Bu beklenti, sonraki nesillerde de devam etmiş, bu konularda eserler dahi yazılmış, kıyametin ne zaman kopacağına dair tarihler bile belirlenmiştir. Hatta kıyamet alâmetlerinden biri olarak görülen Mehdînin zuhuru ile ilgili tarihi, 7.-8. yüzyıllar (14.-15. yüzyıl) arasını göstermişlerdir. Ama maalesef Hz. Peygamber'den bu yana aradan uzun yıllar geçmesine rağmen halkın hayal ettiği gibi ne Mehdî gelmiştir ne de diğer alâmetler gerçekleşmiştir. Ona göre bundan sonra da binlerce yıl gelip geçecek ama onların

⁷⁵ Tabakoğlu, “Nüreddinzâde'nin Vâridât'a Yöneltiltiği Eleştiriler”, 120.

⁷⁶ Galip Türcan, *Kur'an'da Ahîret İnançları* (Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2006), 305.

⁷⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/72; İsmail Hami Danişmend, *Tarihi Hakikatler* (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979), 635; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 197.

⁷⁸ “Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hükümranlığı kendisine ait olan Allah yücedir! Kıyametin bilgisi de yalnız O'nun katındadır ve yalnızca O'na döndürüleceksiniz.” (ez-Zuhruf 43/85)

⁷⁹ Yusuf Şevkî Yavuz, “Kıyamet Alâmetleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/522.

kıyamet ve alâmetleri ile ilgili düşüncelerinden hiçbiri gerçekleşmeyecektir. Kıyamet de kopmayacaktır, çünkü kıyamet aslı olmayan bir şeydir.⁸⁰ Şeyh Bedreddin'e göre âlem Allah'ın zâtına nispetle hâdis ise kadîm olan Allah ile beraber var olduğunda bu âlem kadîmdir. Bu bağlamda kıyametin kopması da mümkün değildir.⁸¹

Şeyh Bedreddin'e göre kıyamet kopmayacağı gibi Deccâl, Mehdî ve Dâbbetü'l-Arz gibi kıyamet alâmetleri de yoktur. Aslında kıyamet alâmetlerinin bir kısmı Kur'an'da geçmiş olsa da kesin manalarının neyi çağrıştırdığı İslâm âlimleri arasında tartışmalı bir husustur. Çünkü konuyla ilgili bazı âyetler ve hadisler farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ayrıca kıyamet alâmetleri ile ilgili rivâyetlerin sıhhat dereceleri birbirlerinden farklı olması nedeniyle delâlet ve subût açısından kesin olmadığı için bir inanç ilkesi olarak görülmemektedir.

2. 3. 2. 2. Ba's ve Haşir

Kelâm literatüründe, ölülerin parçaları dağıldıktan sonra bir araya getirilerek diriltilmesine "ba's"; hesaba çekilmek üzere toplanıp mahşer meydanına sevk edilmelerine ise "haşir" denilmektedir. İman esaslarından birisi de öldükten sonraki dirilişe inanmaktır. Naslarda dirilişin (ba's), açıkça ve kesin bir şekilde gerçekleşeceği belirtilmektedir.⁸² Kur'an'da haşrin cismanî olacağına işaret eden birçok âyet bulunmaktadır.⁸³ Ancak haşrin mahiyeti ve keyfiyeti, kelâm ile İslâm felsefesi arasında büyük tartışmalara konu olmuştur. Bir kısmı sadece cismanî,⁸⁴ bir kısmı ruhanî dirilişi⁸⁵ kabul ederken, diğer bir kısmı da dirilişin ruhen ve bedenen birlikte olacağını savunmaktadır.⁸⁶

⁸⁰ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 121.

⁸¹ Kozan, *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 139.

⁸² Yeniden dirilişle ilgili âyetler için bk. Yâsîn 36/79; Hâc 22/7; Rûm 30/27.

⁸³ Bu âyetler için bk. Emrullah Fatîş, "Gazâlî ve İbn Sinâ'nın Cismanî Haşre Yaklaşımı", *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* 12/2 (Ağustos 2014), 149-150.

⁸⁴ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Buhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419/1998), 3/344.

⁸⁵ İsmail Hakkı İzmirli, *İslâm'da Felsefe Akımları*, haz. N. Ahmet Özalp (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1995), 86.

⁸⁶ Ebû Muhammed Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 19. Basım, 2020), 177; Sa'düddîn Mes'ûd

Haşrin cismanî olmayacağını savunanlardan birisi de Şeyh Bedreddin'dir. Ona göre cesetlerin yeniden dirilmesi avamın zannettiği gibi değildir. Ölmüş birisinin bedeni dağılınca yeniden eski haline gelmesi yani dirilmesi ve haşredilmesi imkânsızdır. Ancak yeryüzünde insan türünden hiçbir ferden kalmadığı bir zamanda, topraktan bir insanın yaratılması ve insan türünün yeniden türemesi mümkün olabilir. İnsanların zihinlerindeki haliyle kıyamet kopmayacağı gibi, usûl âlimlerinin anlattıkları şekilde cesetler de haşredilmeyecektir.⁸⁷

“Yağmur yağdırır ve onunla çeşit çeşit meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız.” (el-A'râf 7/57) âyetine istinaden Şeyh Bedreddin, insanın âhirette yeniden dirilip topraktan çıkışı ile yağmurun yağması sonucu türlü türlü meyvelerin topraktan çıkışı arasında bir fark görmemektedir. Ona göre çürüyen meyveler ile yeniden çıkan meyveler arasında bir ayırım olmadığı gibi diriler de çürümezler. Ayrıca “Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.” (Lokmân 31/28) meâlindeki âyet, yaratılmakla diriltilmenin birbirinden farklı olmadığını ifade eder.⁸⁸ İnsan vücudunun bâkî kalması söz konusu olmadığı gibi ölümden sonra parçalarının bir araya gelip aynen eski halini alması da mümkün değildir.⁸⁹ Şeyh Bedreddin'in bu yaklaşımı, cismanî haşri inkâr ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁰ Bu görüşlerinden dolayı onun cismanî haşri yani âhiyet gününde bedeninin yeniden dirilmesini, inkâr ediyormuş gibi bir anlayışı söz konusudur. Ona göre beden yok olsa bile ruh yok olmaz ve melekût âleminde varlığını devam ettirir. Çünkü insanın cismi değişir, önceki halinden başka bir hale dönüşür fakat insanın zâtı yani kendisi değişmez, ruh, bedenle kâimdir.⁹¹ Şeyh Bedreddin'in ruh konusundaki fikirleri, İslâm filozoflarının görüşüne yakın olduğu söylenebilir. Çünkü filozoflara göre ruh, saf bir cevher olduğundan bâkî kalır, yok olmaz

b. Fahriddîn Ömer b. Buhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 135.

⁸⁷ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 95.

⁸⁸ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 118.

⁸⁹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 86.

⁹⁰ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1974), 218.

⁹¹ Kozan, *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, 139.

ve ruhlar âlemine geri döner.⁹² Dolayısıyla onun yeniden diriliş meselesine hem dinî hem de felsefî açıdan yaklaştığını söylemek mümkündür.

Şeyh Bedreddin'e göre yeniden diriltirmede insan cismi başka bir hale dönüşürken Ehl-i Sünnet âlimlerine göre ise değişmez. Çünkü onlara göre Allah, geceyi yok ederek yerine gündüzü, gündüzü yok edip geride hiçbir iz bırakmadan yerine geceyi yarattığı gibi öldürdüğü bir şeyi de aynen mükemmel bir şekilde yeniden yaratır.⁹³

İslâm âlimleri, yeniden dirilişin (ba's) gerçekleşeceği konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır. Ancak dirilişin ne şekilde meydana geleceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Özellikle de dirilişin nasıl olacağı hususu, kelâmcılar ile filozoflar arasında ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi bazı İslâm filozofları haşrin ruhânî olacağını ileri sürerken, Ehl-i Sünnet kelâmcılarının çoğu ise haşrin hem cismanî ve hem de ruhanî olabileceği fikrindedir.⁹⁴ Bu konuda Şeyh Bedreddin ise kıyametin kopmayacağı düşüncesine bağlı olarak çürüyüp toprağa karışan bedenlerin yeniden dirileceği inancına karşı çıkmaktadır.⁹⁵ Onun cesetlerin haşri konusundaki olumsuz fikirleri, Ehl-i Sünnet akidesine ters düşmesinden dolayı başta Aziz Mahmûd Hüdâyî, Nûreddinzâde ve Sofyalı Bâlî (ö. 960/1553) olmak üzere birçok kişi tarafından eleştirilmiştir.⁹⁶

2. 3. 2. 3. Cennet ve Cehennem

Şeyh Bedreddin, dünya ve âhiretle ilgili iyi durumlara ve yüce makamlara cennet, her kötü hali ise cehennem olarak tanımlar. Cennet ve cehennemi duyu organlarımızla algılamayan soyut bir varlık olarak görür. O, aynı şekilde bütün aşağılık durumları, ateş, yılanlar ve akrep-ler gibi kötü halleri cehennem olarak niteler. Yani bütün bu manevî

⁹² Tefâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 3/344.

⁹³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/325-326.

⁹⁴ Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 177.

⁹⁵ Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/333; Esat Korkmaz, *Şeyh Bedreddin ve Vâridât* (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 2007), 100.

⁹⁶ Yaltkaya, *Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, 98.

halleri hurilere, köşklere, ateşe ve azaba benzetir.⁹⁷ Ona göre cennet ve cennet nimetleri ile ilgili şeylerin anlamları, cahil insanların düşündükleri gibi değildir. Bunların gerçek anlamları ötesinde, farklı anlamları bulunmaktadır. Çünkü cennet, melekût⁹⁸ âleminde ibarettir ki bunun mahiyeti insanların çoğu tarafından bilinmemektedir.⁹⁹ Ehl-i Sünnet inancına göre cennet ile ilgili bilgiler semâîdir. Tecrübe yoluyla elde edilen bilgiler değildir. Ancak sahih haberlerle öğrenilmektedir. Vahyin dışında başka bir bilgi kaynağı da bulunmamaktadır.¹⁰⁰

Şeyh Bedreddin'e göre kitaplarda ve avam arasında dilden dile dolaşan cennet, huri, köşkler, ağaçlar, yiyecekler, ırmaklar, işkence, ateş gibi kavramların anlamları açık ve net değildir. Çünkü bunların gerçek anlamları dışında farklı manaları vardır. Ancak bunların hakiki anlamlarını peygamberler ve âlimler bilebilirler.¹⁰¹ Ayrıca rüyada gördüğümüz huriler, köşkler, ırmaklar, ağaçlar, yiyecekler vb. bütün cennet nimetlerinin sûretleri âhiret sûretlerine benzemektedir. Gerçekte ise cennet nimetlerinin sûretleri duyu organlarımızın tamamen dışında kalmaktadır.¹⁰² Yani cennetteki nimetlerle dünyadaki nimetler arasında sadece bir benzerlik bulunmaktadır ama gerçekte farklıdır. Dolayısıyla Şeyh Bedreddin, cennet ve cehennemi iyi ve kötü amellerin, tatlı ve acı ruhsal görünümleri olarak değerlendirmektedir.

Şeyh Bedreddin, âyet ve hadisler bağlamında cennet ve cehennemi anlatmaya çalışır. Cennetin sekiz cehennemin yedi kapıdan oluştuğuna dair rivâyetleri¹⁰³ teferruatlı bir şekilde tasvir eder ve bu kapıların göğün katmanlarından oluştuğunu belirtir. O, “Gönderdiğimiz âyetleri yalanlayıp onlara karşı çıkanlara göklerin kapılarını açmayız. Onlar cennete giremezler” (el-A'râf 7/40) âyetinin göklerin cennet kapıları olduklarına

⁹⁷ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 119-120.

⁹⁸ Bk. Nihat Azamat, “Melekût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/47-48.

⁹⁹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 95.

¹⁰⁰ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî, *Tefsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 1/24-27.

¹⁰¹ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 87.

¹⁰² Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 88.

¹⁰³ Buhârî, “Savm”, 4; Müslim, “İman”, 46.

ve Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara bu kapıların açılmayacağına işaret ettiğini dile getirir.¹⁰⁴

Şeyh Bedreddin, *Vâridât*'ında cennetin zâhirî ve bâtınî birçok manası olduğuna işaret etmiş ancak daha çok bâtınî anlamlarını ön plana çıkaran şu ifadelere yer vermiştir: “Kim Allah'tan başka ilahın olmadığına inanır ve bunu tasdik ederse onun yeri hurilerle, köşklele ve benzerleriyle süslenmiş olan cennettir. Kelime-i şehâdet getiren kimse; bu sözüyle kendisine, malına ve ailesine kötülöklere karşı kalkan olmuş ve cennete girmiş demektir. Bil ki ister dünyaya ister âhirete ait olsun her yüce mertebeye ve durağa cennet denir. Allah'tan başka varlık tanımayan, hakiki varlığa ulaşır. Allah'ın varlığında yok olan bâkî varlığa ulaşır. İşte bunların hepsine birden cennet denir. Rüyada görölen sûretler, âhirete ait sûretlerin cinsindedir; çünkü uyku küçük ölümdür, uyanmanın gördükleri de âhirette görölenin cinsindedir. Artık uyan da cennet, cehennem, ateş, huriler, köşkler nelerdir anla.”¹⁰⁵

Müslüman düşünce sisteminde cennet ve cehennemin cismanî mi yoksa ruhanî mi olduğu önemli tartışmalar arasında yer alır. Bir kısım ulema cennet ve cehennemin cismanî, bir kısmı da ruhanî olduğunu düşünmüşlerdir. Haşrin ruhanî olacağı düşüncesinde olan Şeyh Bedreddin'in de aynı yaklaşımını cennet ve cehennemin de ruhanî olacağı düşüncesinde sergilediği söylenebilir. Çünkü o, cennet ve cehennem hakkında vârid olan nasları zâhirî anlamlarına ters bir şekilde te'vil etmiş ve Ehl-i Sünnet inancına aykırı bir tavır sergilemiştir. Herhangi bir zaruret olmaksızın keyfî olarak nasları zâhirî manaları dışına çıkarmak açıkça inkâr anlamına gelmektedir.¹⁰⁶

Genel olarak *Vâridât*'a bakıldığında, Şeyh Bedreddin'in cennet, cehennem, ateş, âhiret, huriler, ağaçlar, yiyecekler, köşkler, ırmaklar vb. gaybî konuların zâhirî manaları dışında bâtınî manaları olduğuna dikkat çektiği ve bunların keyfiyetleri konusunda farklı yaklaşımlarda bulunduğu görölmektedir.

¹⁰⁴ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 115.

¹⁰⁵ Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, 119.

¹⁰⁶ Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 178-179.

Sonuç

Bu çalışmada Şeyh Bedreddin'in *Vâridât* adlı eserinde, mutlak varlık, âhîret, melek, cin, şeytan, cennet ve cehennem gibi kelâmî konulardaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Onun kelâmî konuları; sûfî müşâhedelere dair anlatımlarla ele aldığı, mebde ve meâd konusunda vahdet-i vücûd perspektifli düşüncelere yer verdiği tespit edilmiştir. Ulûhiyetle ilgili görüşlerini izah ederken; mutlak ve vacip varlığın Allah'tan ibaret olduğuna, zâtının gereği olarak sevgi yoluyla Allah'ın zuhûra meylettigine, mümkün varlıkların bu zuhûr sebebiyle ve Allah'ın isim ve sıfatları vasıtasıyla varlık kazandığına, Allah'ın zâtının her şeyden münezze olmakla birlikte varlıktaki birliği en kâmil tarzda yansıtanın insân-ı kâmil olduğuna işaret etmiştir.

O, irade ile ilgili görüşlerini belirtirken; Allah'ın iradesi karşısında hiçbir canlının dileme ve yapma gücüne sahip olmadığını söylemeye çalışmıştır. Onun cüz'î irade konusundaki görüşleri, Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle uyuşmamaktadır. Çünkü onun cüz'î iradeyi yok sayarak insanlara ait ihtiyarî fiillerin ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan cebrî düşünceye sahip olduğu görülmüştür.

Şeyh Bedreddin'in, peygamberlerle ilgili görüşünü belirtirken onların getirdiği mesajların doğruluğuna dikkat çektiği ancak onların sözlerinin zâhirî manaları dışında daha çok bâtınî manalarını ön plana çıkarmaya çalıştığı görülür. Şeyh Bedreddin, Hz. Îsâ'nın bedenlenmiş ölse bile, ruhen yaşadığını iddia etmiştir. Ancak onun Hz. Îsâ'nın ölümü ile ilgili iddiaları, Hz. Îsâ'nın tabii bir şekilde öldürüldüğünü bildiren âyetlerle çelişmektedir. Diğer taraftan Şeyh Bedreddin'in, Hz. Îsâ'nın beden olarak ölü, ruh olarak diri olduğuna dair iddiası, Yahudilerin iddialarına benzemektedir.

Şeyh Bedreddin, melekler, cinler ve şeytanları, duyu organlarımızla algılanamayan ruhlar âleminin varlıkları olarak görmekte ve bunların bâtınî yönlerini ön plana çıkarmaktadır. O, melek, cin ve şeytanları müstakil varlıklar olarak değil de insanların tahayyülüne bağlı varlıklar olabileceğini savunmaktadır. Onun bu görüşü, İslâm inanç esaslarından ziyade daha çok materyalist ve pozitivist düşünceye uymaktadır.

Şeyh Bedreddin'in, âhiret ahvâline inanmadığı, dolayısıyla cismanî haşri reddettiği anlaşılmaktadır. Çünkü o, haşrin, cennet ve cehennem ruhanî olacağını iddia etmiştir. Dolayısıyla onun yeniden diriliş meselesine hem dinî hem de felsefî açıdan yaklaştığı, aklî nefsin yetkinliği açısından ruhanî haşri savunduğu tespit edilmiştir. Onun kıyametin kopmayacağına bağlı olarak çürüyüp toprağa karışan bedenlerin yeniden dirileceği inancına karşı çıkması ve cesetlerin haşri konusundaki olumsuz fikirleri, Ehl-i Sünnet akidesine ters düşmektedir. Haşrin ruhânî olacağını iddia eden Şeyh Bedreddin, aynı yaklaşımını cennet ve cehennem de ruhanî olacağı düşüncesinde sergilemiştir. Cennet ve cehennem hakkında vârid olan nasları, zâhirî anlamları dışında bâtınî bir şekilde te'vil etmiş ve Ehl-i Sünnet inancına aykırı bir tavır sergilemiştir. Dolayısıyla da Şeyh Bedreddin, insanların itikatlarını bozduğu, özellikle de kıyamet ve cismanî haşri inkâr ettiği gerekçe gösterilerek Osmanlı uleması tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmış ve zındıklıkla itham edilmiştir.

Şeyh Bedreddin, kıyametin kopmayacağını, Deccâl, Mehdî ve Dâbbetü'l-Arz gibi kıyamet alâmetlerinin de olmadığını iddia etmiştir. Aslında bu alâmetler, Kur'an'la sabit olmadığı gibi mütevâtir hadislerle de teyit edilmemektedir. Dolayısıyla da bunlara İslâm akaidi açısından inanma zorunluluğu bulunmamaktadır.

Şeyh Bedreddin'in tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvuf konularındaki görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde Ehl-i Sünnet düşüncesine dayanan bir anlayışta olduğunu söylemek mümkündür. Ancak onun bazı itikadî konularda Ehl-i Sünnet düşüncesine aykırı fikirleri bulunmaktadır. Ayrıca onun genelde fikirlerini İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışına dayandırarak âhiret, ba's, haşir, cennet, cehennem, melek, cin ve şeytan gibi gaybî konuları inkâr etmediğini, insân-ı kâmil ilkesi temelinde yorumladığını, sadece bu meselelerin mahiyeti ile ilgili farklı görüşlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan Şeyh Bedreddin'in kelâmî konuları âyet ve hadisler bağlamında farklı bir bakış açısıyla yorumladığını ve zamanla İslâm inancının dışına çıkan bâtınî fikirlere sahip bir duruş sergilediğini söylememiz mümkündür.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Kısâs-ı enbiyâ ve tevârih-i hulefâ (Peygamberler ve Halifeler Tarihi)*. sad. Metin Muhsin Bozkurt. 2 Cilt. İstanbul: Çile Yayınları, ts.
- Aşkar, Mustafa. “Şeyh Bedreddin’in Vâridât’ı ve Şeyh Muhyiddin Yavsî’nin Şerhi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 (Nisan 1998), 447-451.
- Ateş, Süleyman. *İşari Tefsir Okulu* Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.
- Azamat, Nihat. “Melekût”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 29/47-48. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’ş-şâhih*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Ceyhan, Semih. “Tecellî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 40/241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ceyhan, Semih-Koç Muhammed Akif. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şeyh Bedreddin Vâridât’ı: Bir Literatür Denemesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/31-32 (Mart 2018), 233-331.
- Çelebi, İlyas. “İsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 22/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü’z-zunûn*. haz. Şerafeddin Yalıtıkaya-Rıfat Bilge. 2 Cilt. Ankara: Maârif Matbaası, 1941.
- Danışmend, İsmail Hami. *Tarihi Hakikatler*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1979.
- Dindar, Bilal. “Bedreddin Simâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5/331-334. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Şeyhulislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1972.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Şeyh Bedreddin: Vâridât*. İstanbul: Derin Yayınları, 2014.
- Fatiş, Emrullah. “Gazâlî ve İbn Sînâ’nın Cismanî Haşre Yaklaşımı”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi (Kader)* 12/2 (Ağustos 2014), 147-170.
- Gelibolulu, Mustafa Âlî. *Kitâbü’l-târîh-i künhü’l-ahbâr*. haz. Ahmed Uğur vd. 5 Cilt. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Eti Yayınevi, 1966.
- Gümüş, Sadreddin. "Seyyid Şerîf Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hacıismailoğlu, Muhammed İnsan. "Şeyh Bedreddin (1420)". *Müslümanların Engizisyonu-1 Ölümcül Kovuşturmalar*. ed. Mehmet Azimli. 240-246. İstanbul: Mana Yayınları, 2. Baskı, 2019.
- Hakîm, Suâd. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi*. çev. ve şrh. Ahmed Avni Konuk. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbrahim Hakkı Konyalı. "Stalin'in Şeyhi Bedreddin Simâvî". *Tarih Hazinesi Dergisi* 1/1 (15 Kasım 1950), 3-7.
- İlhan, Avni. "Bâtınıyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5/190-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *İslâm'da Felsefe Akımları*. haz. N. Ahmet Özalp. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1995.
- Kaplan, Abdurrahim. "İşârî Tefsir Geleneğinde Coğrafi Unsurların Yorumlanması: el-Bahrü'l-Medîd Örneği". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 14/27 (Ocak 2021), 129-154.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret. *Şeyh Bedreddin*. İstanbul: İleri Yayınları, 2005.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 32. Basım, 2020.
- Korkmaz, Esat. *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 2007.
- Kozan, Ali. "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'e İzâfe Edilen Bir Risâle: Risâle-i Bedreddin". *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2010), 245-255.
- Kozan, Ali. *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-*

- hanefiyye maa't-ta'likatü's-seniyye' ale'l-fevâidi'l-behiyye*. tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Na'sânî. Mısır: Matbaâtü's-Saâdet, 1324/1906.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 12. Basım, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. çev. Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. çev. ve şrh. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Nur, Seyyid Muhammed. *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Vâridât Şerhi*. haz. M. Sadettin Bilginer-H. Mustafa Varlı. İstanbul: Esmâ Yayınları, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nüreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *Mâtürîdiyye Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 19. Basım, 2020.
- Simâvî, Şeyh Bedreddin. *Vâridât*. haz. Vecihi Timuroğlu. Ankara: Türkiye Yayıncıları Yayınları, 1979.
- Tabakoğlu, Mehmet. "Nüreddinzâde'nin Bedreddin Simâvî'nin Vâridât'ına Yöneltiği Eleştiriler". *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (Temmuz 2016), 117-134.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri*. nşr. Abdülkadir Özcan. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Teftâzânî, Sa'düdîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Buhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-makâsîd*. thk. Abdurrahman Umeyra. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419 /1998.
- Teftâzânî, Sa'düdîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Buhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Akâid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

- Türcan, Galip. *Kur'an'da Ahiret İnancı*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2006.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Müellifleri*. 6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. *Simavne Kadısiöğlü Şeyh Bedreddin*. haz. İsmail Aka, Mustafa Demir. İstanbul: Temel Yayınları, 2001.
- Yaltkaya, M. Şerafeddin. *Simavne Kadısiöğlü Şeyh Bedreddin*. haz. Hamit Er. İstanbul: Kitapevi, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevkî. "Kıyamet Alâmetleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25/522-525. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yelkenci, Raif. "Şeyh Bedreddin". *Tarih Dünyası* 2/18 (31 Aralık 1950), 752-754.
- Yener, Cemil. *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*. İstanbul: Elif Yayınları, 1970.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celveyiyye Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1999.
- Ziriklî, Hayreddin ez-. *el-'Âlâm: Kâmûsü terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşriķîn*. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâîyîn, 1389/1969.